

Stasiuk O. Y., candidate of historical sciences, senior researcher of the Institute of Ukrainian Studies I. Krypiakevych NAS of Ukraine (Ukraine, Lviv), ol_stasiuk@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-2957-0432>

The day of elections to the Supreme Soviet of the USSR on February 10, 1946, in the western regions of the Ukrainian SSR

The article highlights the voting process in the western regions of the USSR during the elections to the Supreme Soviet of the USSR on February 10, 1946. It was revealed, that unlike the eastern and southern regions of the USSR, where elections were held in a well-established scenario, the elections day in the western Ukrainian region resulted in a tough confrontation between the authorities and the population. The repressive activities of authorities to include and activate the voting process in order to achieve controlled results are disclosed in the article. It is emphasized, that the authorities could declare the support of pro-authority candidates by the local population only in consequence of the use of administrative pressure and military force, as well as numerous manipulations in counting votes. The factors, which formed the electoral behavior of population of the western Ukrainian regions forced them to protest in the most diverse forms (including military), are outlined. It is proved, that the official results of voting do not reflect the real political views of the population.

Keywords: *Western regions of the Ukrainian SSR, elections to the Supreme Soviet of USSR, election process, reaction of the population, armed formations of the OUN and UPA.*

* * *

УДК 930.1:316.4.063.7 (477)«1944/1964»

Довбня О. А.,

кандидат історичних наук, доцент
(Україна, Краматорськ), olga.dov.2003@ukr.net,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2382-4160>

**СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРИОГРАФІЯ
РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ЩОДО ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ДЕНОМІНАЦІЙ В УРСР
У 1944–1964 РР.**

Досліджується стан наукової розробки проблеми репресивної політики компартійно-радянського режиму стосовно протестантських деномінацій в Радянській Україні у період «пізнього сталінізму» та «хрущовської відлиги». Проаналізовані проблематика праць та погляди вітчизняних науковців на репресивну складову взаємовідносин радянської держави та протестантських громад в окреслений період, а також визначені перспективи подальших досліджень. З'ясовано, що в центрі уваги вітчизняних науковців перебувають наступні аспекти: нормативно-правова база щодо діяльності протестантських релігійних громад в УРСР; розвиток та механізм реалізації антирелігійної політики в УРСР; співпраця радянських і партійних органів влади з судовими та правоохоронними структурами, які забезпечували здійснення антирелігійної політики в УРСР; причини, етапи, форми та наслідки застосування каральних заходів проти протестантів; регіональні особливості репресивної політики радянської держави щодо протестантських деномінацій.

Ключові слова: *компартійно-радянський режим, каральні заходи, депортація, протестантська громада, Свідки Єгови, баптисти, адвентисти сьомого дня, п'ятидесятники, Реформатська церква.*

У сучасній вітчизняній історичній науці відсутні праці, в яких репресивна політика компартійно-радянського режиму щодо протестантських деномінацій в УРСР у 1944–1964 рр. є предметом комплексного історіографічного аналізу. Водночас слід зазначити, що історіографічний огляд літератури, дотичної до теми розвідок, здійснили Ю. Вільховий [8, с. 16–28], В. Войналович [9, с. 20–32], І. Данілова [13, с. 12–39], Ю. Зінько [17], О. Лешко [22, с. 38–55], Я. Стоцький [32, с. 19–36], Л. Капітан [19, с. 12–41], Г. Маринченко [25], В. Боднар [5, с. 10–18] та С. Петров [29]. У зв'язку з цим актуальним є з'ясування здобутків вітчизняних науковців у висвітленні окресленої проблеми, систематизація напрацювань та визначення перспектив подальших досліджень.

Мета запропонованої статті – аналіз сучасної української історичної літератури, в якій висвітлюється репресивна політика радянської держави щодо протестантських деномінацій в УРСР у 1944–1964 рр.

Публікація є продовженням висвітлення автором проблематики, пов'язаної з репресивною політикою компартійно-радянського режиму щодо різних категорій населення України, у контексті розвитку сучасної вітчизняної історичної науки. Стаття виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми: «Соціум УСРР–УРСР в умовах державного терору радянської доби 1917–1950-х рр. (державний реєстраційний номер – 0114U 007377)», що включена до тематичного плану Інституту історії України НАН України.

Хронологічні рамки статті мають два параметри: 1) конкретно-історичний – 1944–1964 рр.; 2) історіографічний, який стосується історичної літератури, що вийшла друком у 1991–2018 рр. Географічні рамки – територія УРСР за адміністративно-територіальним поділом у 1944–1964 рр.

Репресії компартійно-радянського режиму проти протестантів ніколи не припинялися і були невід'ємною складовою державної політики у сфері релігії та Церкви. Розглянемо відображення у сучасній вітчизняній історіографії репресивної політики компартійно-радянського режиму щодо протестантів УРСР у період «пізнього сталінізму» та «хрущовської відлиги». Основну увагу приділимо проблематиці праць та поглядам дослідників на репресивну складову взаємовідносин радянської держави та протестантських громад в окреслений період.

Спираючись на проблемно-хронологічний метод історіографічного пізнання, аналіз наукової літератури за цією темою розпочнемо з праць Ю. Вільхового [7], І. Данілової [13], І. Зінько [15] та Л. Бабенко [1], в яких висвітлені репресивні заходи компартійно-радянського режиму проти протестантів УРСР упродовж повсякденного десятиліття. При цьому Ю. Вільховий, аналізуючи заходи владних структур СРСР щодо скорочення релігійної мережі протестантських церков України, обстоює думку, що посилення репресій відбулося в 1949–1954 рр. і було спрямоване проти незареєстрованих громад християн евангельської віри (далі – ХЄВ), адвентистів-реформаторів, чистих баптистів та різних дрібних формувань.

І. Данілова, досліджуючи релігійне життя в радянській Україні, стверджує, що держава офіційно надавала право протестантським громадам на реєстрацію й розвиток, на практиці ж вірні відчували жорсткий тиск, адміністративний контроль з боку державних органів влади та піддавалися різним формам репресій. Боротьбу з незареєстрованими релігійними громадами на місцях, зазначає історик, проводили апарати обласних, районних виконкомів, міських рад, міліції, інформация про їх діяльність передавалася в органи держбезпеки, які проти найбільш активних протестантів порушували кримінальні справи, за якими їх арештовували, майно релігійних громад конфіскували, а діяльність забороняли як соціально шкідливу. Результатами загальнодержавної антирелігійної кампанії у повоєнний час, підсумовує І. Данілова, стало зменшення релігійної активності й перехід до нелегальних форм задоволення релігійних потреб. Найбільше від утисків

компартійно–радянської влади, на її думку, постраждали незареєстровані конфесії п'ятидесятників, Свідків Єгови, адвентистів–реформаторів, а також малочисельні протестантські громади: мальованці, смородинці, суботники, чисті баптисти та інші.

І. Зінько, висвітлюючи державну політику стосовно протестантських релігійних громад УРСР, виділяє два етапи: 1944–1952 рр.; 1953–1955 рр. При цьому дослідниця наголошує, що компартійно–радянський режим лише формально визнавав засади відокремлення Церкви від держави та свободу віросповідання і діяльності релігійних культів, насправді, дотримувався принципу зменшення віруючої частини населення та знищення протестантських релігійних громад, посилюючи роботу по лінії органів КДБ щодо виявлення і застосування репресій проти організаторів і керівників «антирадянських» нелегальних релігійних організацій. Наслідком антирелігійної політики радянської держави повоєнного періоду, відзначає історик, стало скорочення кількості зареєстрованих протестантських громад.

Зі свого боку, Л. Бабенко, аналізуючи процеси в сфері державно–конфесійних відносин у повоєнний період, виділяє три етапи репресивної політики щодо протестантських деномінацій: 1944–1945 рр.; друга половина 1940–х – початок 1950–х рр.; середина – друга половина 1950–х рр. При цьому на першому етапі репресій були детерміновані антимілітаристськими діями й агітацією протестантів, на другому – спровоковані реакцією опозиційних протестантських громад на соціально–економічні та політичні заходи радянської держави, а на третьому – опозиційними настроями щодо угодовської позиції керівництва окремих деномінацій, посиленням місіонерської діяльності, поширенням релігійної літератури та інших друкованих матеріалів з критикою антирелігійної політики СРСР.

У деяких працях розглянуто застосування каральних заходів компартійно–радянським режимом щодо протестантських деномінацій в УРСР у 1940–1960–ті рр. Зокрема, Ю. Вільховий, аналізуючи політику радянської держави щодо протестантських громад у 1940–1970–ті рр., висвітлив форми та наслідки репресій радянських владних структур наприкінці 1950–х – у середині 1970–х рр. [8, с. 111–176]. Стосовно хронологічних рамок нашого дослідження, то історик відзначає, що сплески репресій відбулися в 1949–1954 рр. і 1959–1965 рр., були детерміновані інтенсивним зростанням протестантського руху, а їх основними формами були арешти та ув'язнення у табори. Окрім цього, дослідник акцентує, що релігійна політика була неоднаковою стосовно різних конфесій. Каральні заходи режим застосовував, насамперед, проти незареєстрованих і підпільних релігійних громад (п'ятидесятників, адвентистів–реформістів, «чистих баптистів» та інших).

В. Войналович, комплексно аналізуючи політику компартійно–радянського режиму щодо релігії та релігійних інституцій в УРСР у 1940–1960–ті рр., розглянув репресивну складову та її наслідки щодо пізньопротестантських деномінацій та Реформатської церкви Закарпаття [9, с. 492–569, 647–667]. Зокрема, історик обстоює думку, що релігійна політика була віддзеркаленням зміни державної політико–ідеологічної парадигми – від інтернаціоналістсько–революційної до великодержавно–шовіністичної, яку

режим почав втілювати у другій половині 1930–х рр., а набула вона свого завершення в післявоєнний період. Відповідно до нової парадигми, відзначає дослідник, пізньопротестантські деномінації більше не розглядалися режимом як противага Православній Церкві, а вважалися її природними конкурентами. Так само, як і Ю. Вільховий, В. Войналович відзначає конфесійно диференційовану політику компартійно–радянського режиму, що, на його думку, включала в себе: повне придушення каральними засобами діяльності громад, які не приймали тотального контролю за своєю діяльністю з боку держави і самим своїм існуванням кидали виклик режимові (Свідки Єгови); форсоване припинення організованої релігійної діяльності нечисельних деномінацій, чия вкоріненість у місцевий соціокультурний і суспільно–психологічний ґрунт видавалася незначною (адвентисти сьомого дня); досягнення максимальної керованості багаточисельними релігійними організаціями, що передбачало об'єднання навколо цілковитого контрольованого центру й асиміляцію в об'єднаній спільноті якомога більшої кількості вірних цих конфесій, немінуча елімінація яких вважалася можливою (євангельські християни, баптисти, п'ятидесятники, меноніти). Наприкінці історик висноує, що кампанія з насильницького викорінення релігійності призвела до формування захисних соціально–психологічних та соціо–культурних механізмів й специфічної субкультури, що відокремилася пізніх протестантів від агресивного щодо них суспільного оточення, а також до посилення есхатологічних настроїв, зростаючого відторгнення офіційно насаджуваних ціннісних настанов, цілковитого несприйняття партійно–радянських пропагандистських кліше.

Стосовно політики компартійно–радянського режиму щодо Реформатської церкви Закарпаття, то В. Войналович акцентує, що вона постійно перебувала під жорстким державним контролем, а її керівники зазнавали утисків з боку органів держбезпеки.

В. Любашенко, аналізуючи політику «державного атеїзму» щодо протестантів УСРР/УРСР упродовж 1918 – початку 1980–х рр., висвітлює особливості репресій у 1944–1964 рр. [23; 24]. Дослідниця відзначає, що основними формами каральних заходів у цей період були закриття молитовних будинків, штрафування пресвітерів за обряди хрещення і релігійні зібрання, арешти, показові судові процеси, депортація. Остання форма репресій, вказує В. Любашенко, була застосована проти Свідків Єгови у 1951 р. з метою припинення діяльності «єговістського підпілля». Однак, висноує історик, політика «державного атеїзму» не досягла результату, незважаючи на репресії, протестанти вистояли і зберегли свої громади.

Методи й засоби боротьби компартійно–радянського режиму з релігійними громадами протестантів у 1950–1960–ті рр., зокрема репресивні, розглянув В. Ніколаєнко, відзначивши, що основною формою каральних заходів у цей період були судові переслідування [28].

У низці праць розглянуто застосування каральних заходів щодо окремих протестантських деномінацій в УРСР. Так, Т. Грушова, досліджуючи взаємовідносини між радянською державою й громадами п'ятидесятників в Україні за часів радянської влади, стисло висвітлює репресивну політику компартійно–радянського режиму в окреслений період, виокремивши два

етапи: друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.; друга половина 1950-х – 1960-ті рр. [11, с. 85–98]. На першому етапові, відзначає дослідниця, вірних цієї деномінації притягали до кримінальної відповідальності за співпрацю з німецькими окупантами, зв'язки з українськими націоналістами і навіть за існування в релігійному середовищі самогубства та людських жертвоприношень. На другому етапові компартійно-радянський режим вів боротьбу з нелегально діючими громадами п'ятидесятників за допомогою відкритих судових процесів, на які спеціально підбиралася атеїстично налаштована аудиторія. При цьому, акцентує Т. Грушова, починаючи з 1957 р., засуджували головним чином лідерів і провідних діячів, а в боротьбі з рядовими вірянами-нелегалами застосовувалися адміністративні заходи покарання. Однак, висновок історик, попри каральні заходи щодо припинення нелегальної діяльності п'ятидесятників, майже в усіх областях України поряд з активізацією відвідування молитовних будинків збільшувалася чисельність незареєстрованих релігійних громад. На її думку, така активізація була прямою непокорою державі.

Особливості репресивної політики радянської держави проти п'ятидесятників, адвентистів сьомого дня та Свідків Єгови у 1940–1960-ті рр. висвітлені у шостому томові десяти томного видання «Історія релігії в Україні», підготовленого співробітниками Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України В. Докашем, В. Франчуком, П. Яроцьким, [18, с. 147–171, 200–228, 306–309, 529–552, 555–587]. Релігієзнавці визначили причини застосування каральних заходів, висвітлили форми репресій, розповіли про незаконні методи дізнання й попереднього слідства, а також оприлюднили обвинувальні висновки і судові вироки зі справ репресованих п'ятидесятників і Свідків Єгови.

Зі свого боку, І. Саламаха, досліджуючи діяльність євангельських християн п'ятидесятників-сіоністів в УСРР/УРСР у 1920–1950-ті рр., висвітлив переслідування вірних цієї течії наприкінці 1940-х – у 1950-ті рр. Основною формою репресій, відзначає історик, були арешти та довгі терміни ув'язнення керівників, а наслідком їх масових арештів наприкінці 1950-х рр. було фактичне припинення діяльності євангельських християн п'ятидесятників-сіоністів [30].

Застосування каральних заходів радянської державою щодо Свідків Єгови дослідили О. Гулько [12] та К. Бережко [4, с. 109–161; 3]. Зокрема, О. Гулько висвітлив депортацію Свідків Єгови в 1951 р., розповів про життя спецпоселенців і навів фрагменти з автентичних документів, котрі допомагають дізнатися про засоби насадження атеїстичних поглядів та переслідування представників цієї релігійної конфесії.

К. Бережко розглянув причини, підготовку, перебіг, масштаби й наслідки депортаційної операції «Північ», а також форми та методи боротьби компартійно-радянського режиму зі Свідками Єгови у другій половині 1950-х – у 1960-ті рр. При цьому історик обстоює думку, що форми й методи тиску на вірних цієї релігійної громади залежали від активності та впливовості її членів, але режим не ставив за мету їх фізичне знищення, а змушував лише зректися своїх поглядів, визнавши перевагу комуністичної ідеології.

Заходи компартійно-радянського режиму, зокрема репресивні, щодо посилення контролю над Євангельськими християнами-баптистами (далі – ЄХБ) у 1940–1960-ті рр. висвітлив О. Лахно, акцентуючи, що релігійне дисидентство на межі 1950–1960-х рр. відвернуло головний удар владних структур від зареєстрованих громад ЄХБ і спрямувало на себе основну увагу світової спільноти, чим дещо призупинило подальше наростання обмежень у діяльності більшості «небажаних» конфесій [21].

Вітчизняні науковці розглянули також регіональний аспект репресивної політики радянської держави щодо протестантських деномінацій у 1944–1964 рр. Серед загальної кількості виявлених праць із проблеми вони становлять більшість (понад 45%). У зв'язку з тим, що цей напрям історіографії проблеми є значним за обсягом, проаналізувати усі праці в рамках запропонованої статті немає можливості¹. Відзначимо тільки, що репресії проти вірних протестантських громад Сумщини характеризуються О. Сотником [31, с. 48–56], форми і методи переслідування вірних протестантських деномінацій в Західній Україні в 1953–1964 рр. – А. Моренчуком [26, с. 64–70, 131–144], на Галичині в 1944–1964 рр. – Я. Стоцьким [32, с. 126–143, 208–226, 352–379,], на Волині в 1944–1945 рр. – І. Булигою [6], на Буковині в 1940–1950-ті рр. – Л. Бабенко [2], в 1940–1960-ті рр. – І. Фостієм, В. Підлубним [33, с. 123–125], В. Боднарем [5, с. 115–119, 136, 143–146, 163, 174–175], на Закарпатті в 1940–1950-ті рр. – О. Довганичем, О. Хлантою [14], в 1940–1960-ті рр. – О. Лешко [22, с. 56–132], Л. Капітан [19, с. 185–280] та С. Гордійчуком [10].

Зі свого боку, Ю. Зінко висвітлив репресивну політику радянської держави щодо протестантських громад на Вінниччині у 1940–1960-ті рр. [16], О. Катуніна дослідила роль судової системи у боротьбі з протестантськими громадами в Криму [20, с. 129–135], а Г. Маринченко – застосування каральних заходів проти протестантських громад на Півдні України [25]. Причини, форми та наслідки репресій проти представників релігійної громади Свідків Єгови на Миколаївщині в повоєнний період дослідили І. Ніколаєв та Г. Маринченко [27].

Отже, спираючись на науковий доробок вітчизняних дослідників з цієї проблеми, можна зробити висновок, що сплески репресій проти протестантів в УРСР відбулися наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр., наприкінці 1950-х – у першій половині 1960-х рр. та були детерміновані двома чинниками – утвердженням нової державної політико-ідеологічної парадигми – сталінської версії російського імперіалізму, за визначенням В. Войналовича, й інтенсивним зростанням протестантського опозиційного руху. Компартійно-радянський режим підтримував і рекрутував для вирішення внутрішньополітичних і зовнішньополітичних завдань Руську Православну Церкву, а протестантські деномінації, які вважалися її конкурентами, підлягали тотальному контролю, а у випадку непокори – знищенню. Основними формами репресій проти протестантів були арешти, показові

¹ Історіографічний огляд літератури, в якій висвітлюється регіональний аспект проблеми, буде здійснений автором у наступній публікації.

судові процеси, ув'язнення у табори, депортації, а наслідком – формування і консолідація протестантського підпілля.

Історіографічний аналіз стану розробки проблеми показав, що на сьогодні вітчизняні науковці дослідили нормативно-правову базу щодо діяльності протестантських громад в УРСР, співпрацю радянських і партійних органів влади з судовими та правоохоронними структурами, які забезпечували здійснення анти-релігійної політики в УРСР, а також причини, етапи, форми, наслідки застосування каральних заходів проти протестантів та їх регіональний аспект. Стосовно перспектив подальшої розробки проблеми, то бракує комплексних досліджень архівно-слідчих справ репресованих протестантів, історико-статистичних розвідок із залученням документів не тільки з фондів Галузевого державного архіву СБУ, але й Галузевого державного архіву МВС України.

Список використаних джерел

1. Бабенко, Л., Киричук, О., Орлевич, І., Омелчук, М., ред., 2018. 'Протестантські конфесії в оперативних розробках радянських органів державної безпеки (1940–1950–ті рр.)', *Історія релігій в Україні: наук. щоріч. у 2 ч.*, Львів: Логос, Вип.28, Ч.1, с.348–366.
2. Бабенко, ЛЛ., 2005. 'Протестантські громади Буковини: репресії та переслідування 40–50-х років ХХ століття', *Краєзнавство*, №1–4, с.78–83.
3. Бережко, К., 2011. 'Переслідування свідків Єгови в післявоєнний період (1945–1951 рр.)', *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, №2 (37), с.255–265.
4. Бережко, КО., 2010. 'Суспільна трансформація діяльності Свідків Єгови в УРСР у 1945–1991 роках: історичний аспект: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01', Луганськ, 243 с.
5. Боднар, ВБ., 2016. 'Особливості функціонування релігійних об'єднань Чернівецької області (1944–1985 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11', Чернівці, 226 с.
6. Булига, П., 2012. 'Протестантські конфесії і державна влада на Волині (1944–1945 рр.)', *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*, Вип.23, с.260–268.
7. Вільховий, ЮВ., 2003. 'Заходи владних структур СРСР щодо скорочення релігійної мережі протестантських церков України у 40-х – 50-х роках ХХ століття', *Наукові записки з української історії*, Вип.14, с.430–439.
8. Вільховий, ЮВ., 2002. 'Політика радянської держави щодо протестантських церков в Україні (середина 40–70-х років ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук', Полтава, 298 с.
9. Войналович, В., 2005. 'Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні в 1940–1960-х роках: політичний дискурс', К.: *Світослово*, 741 с.
10. Гордійчук, СО., 2013. 'Вірники-протестанти Закарпаття під тоталітарним пресом (друга половина 1940-х – 1960-ті рр.)', *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць РДГУ*, Вип.24, с.162–170.
11. Грушова, ТВ., 2000. 'Радянська держава та секта п'ятидесятників в Україні (початок 1920-х – 1991 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01', Запоріжжя, 260 с.
12. Гулько, О., 2002. 'Свідки Єгови – сибірський маршрут', Львів: *ТОВ Фаворит*, 204 с.
13. Данілова, ІО., 2010. 'Протестантські релігійні організації в Україні у повоєнний період (1945–1955 рр.): структура, діяльність та стосунки з владою: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01', Вінниця, 230 с.
14. Довганич, О., Хланта, О., 1999. 'У жорнах сталінських репресій: 3 історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з РПЦ, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х рр. ХХ ст.', Ужгород: *Карпати-Гражда*, 126 с.
15. Зінько, ІО., 2016. 'Державна політика радянської влади щодо протестантських релігійних організацій України у перше повоєнне десятиліття ХХ ст.', *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*, Вип.24, с.112–117.
16. Зінько, ЮА., 2001. 'Політика радянської влади щодо протестантських релігійних громад у документах державного архіву Вінницької області', *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*, Вип.3, с.256–260.
17. Зінько, ЮА., 2000. 'Християнська пізнопротестантська церква України в радянську добу. Історіографічний нарис', *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*, Вип.2, с.249–254.
18. 'Історія релігій в Україні: у 10-ти т.', 2008. За ред. проф. П. Яроцького. Вид. 2-ге, уточнене і доповнене, Київ-Дрогобич: *Видавель Сурма С.*, Т.6, 632 с.
19. Капітан, ЛЛ., 2013. 'Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянзації краю, 1944–1964 рр.', К.: *Видавництво «Варта»*, 583 с.
20. Катуніна, ОВ., 2006. 'Політика партії та радянського уряду у відношенні релігійних культів у 40–60-ті роки ХХ століття (на матеріалах Криму): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01', Сімферополь, 237 с.
21. Лахно, О., 2009. 'Церковна опозиція Євангельських християн-баптистів в Україні (1940–1980-ті роки): монографія', Полтава, 288 с.
22. Лешко, ОВ., 2008. 'Протестантські громади Закарпаття 1945–1991 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01', Ужгород, 256 с.
23. Любашенко, В., 2007. 'Політика советського режиму стосовно протестантів: юридичні обмеження, репресії, депортація', *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / відп. ред.: М. І. Литвин, Львів: *Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ*, Вип.2, с.227–238.
24. Любашенко, ВЛ., 2011. 'Протестанти в Україні: наслідки політики «державного атеїзму»', *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Вип. XXX, с.176–183.
25. Маринченк, ГМ., 2013. 'Відносини радянської влади та церкви в Південній Україні (друга половина 40-х – середина 60-х років ХХ століття): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01', Миколаїв, 20 с.
26. Моренчук, АА., 2009. 'Церковно-релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей): монографія', Луцьк: *Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки*, 196 с.
27. Ніколаєв, ІС., Маринченко, ГМ., 2015. 'Свідки Єгови в Україні: від становлення до переслідування у повоєнний період', *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки*, №1, с.55–59.
28. Ніколаєнко, В., 2010. 'Методи і засоби боротьби з релігійними громадами протестантів у 50–60-і рр. ХХ ст. в Україні', *Українське релігієзнавство*, №54, с.166–174.
29. Петров, С., 2015. 'Огляд історіографії політики в СРСР щодо євангельських церков у 1940–1960-і рр.', *Схід*, №1, с.87–96.
30. Саламаха, ІВ., 2011. 'Заснування та діяльність євангельських християн п'ятидесятників-сіоністів в Україні (1920–1950-ті рр.)', *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Вип. XXXI, с.262–265.
31. Стоник, ОМ., 2000. 'Протестантизм на Сумщині: (короткий історичний нарис)', Суми: *Козацький вал*, 84 с.
32. Стоцький, ЯВ., 2009. 'Конфесійні трансформації у західних областях України (Галицький регіон) в контексті державно-релігійної політики у 1944–1964 рр.: дис. ... д-ра іст. наук: 09.00.11', К., 431 с.
33. Фостій, ІП., Підлубний, ВМ., 2007. 'Репресії проти духовності і духовенства в 1940–1985 роках', *Реабілітовані історією. Чернівецька область / Гол. ред. І. П. Фостій*, Чернівці: *ЧОД*, Кн.1, с.121–136.

References

1. Babenko, L., Kyrychuk, O., Orlevych, I., Omel'chuk, M., red., 2018. 'Protestants'ki konfessii' v operatyvnyh rozrobkah radjans'kyh organiv derzhavnoi' bezpeky (1940–1950-ti rr.) (Protestant denominations in operational development of the Soviet state security bodies (1940–1950's)).', *Istoriya religij v Ukraini: nauk. shhorich: u 2 ch.*, L'viv: Logos, Vyp.28, Ch.1, s.348–366.
2. Babenko, LL., 2005. 'Protestants'ki gromady Bukovyny: represii' ta peresliduvannja 40–50-h rokiv XX stolittja (Protestant communities of Bukovina: repression and persecution of the 40s and 50s of the XX century)', *Krajnaznavstvo*, №1–4, s.78–83.

3. Berezko, K., 2011. 'Peresliduvannya svidkiv Jegovy v pisljavoennyj period (1945–1951 rr.) (Persecution of Jehovah's Witnesses in the Postwar Period (1945–1951))', *Z arhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB*, №2 (37), s.255–265.
4. Berezko, KO., 2010. 'Suspil'na transformacija dijaj'nosti Svidkiv Jegovy v URSS u 1945–1991 rokah: istorychnyj aspekt: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 (The social transformation of Jehovah's Witnesses in the Ukrainian SSR in 1945–1991: the historical aspect: diss. ... Candidate is Sciences: 07.00.01)', Lugans'k, 243 s.
5. Bodnar, VB., 2016. 'Osoblyvosti funkcionuvannya religijnyh ob'jednan' Chernivec'koi oblasti (1944–1985 rr.): dys. ... kand. ist. nauk: 09.00.11 (Features of the functioning of religious associations of Chernivtsi region (1944–1985 years): diss. ... Candidate is Sciences: 09.00.11)', Chernivci, 226 s.
6. Bulyga, II., 2012. 'Protestants'ki konfesii' i derzhavna vlada na Volyni (1944–1945 rr.) (Protestant denominations and state power in Volhynia (1944–1945))', Aktual'ni problemy vitchyznanoi' ta vsesvitn'oi istorii'. *Zbirnyk naukovykh prac' Rivnens'kogo derzhavnogo humanitarnogo universytetu*, Vyp.23, s.260–268.
7. Vil'hovyj, JuV., 2003. 'Zahody vladnyh struktur SRSR shhodo skorochennja religijnoi' merezhi protestants'kyh cerkov Ukraini u 40–h – 50–h rokah XX stolittja (Measures of the USSR government structures on the reduction of the religious network of Protestant churches in Ukraine in the 1940's and 50's of the 20th century)', *Naukovi zapysky z ukrai'ns'koi istorii'*, Vyp.14, s.430–439.
8. Vil'hovyj, JuV., 2002. 'Polityka radjans'koi' derzhavy shhodo protestants'kyh cerkov v Ukraini (seredyna 40–70–h rokiv XX st.): dys. ... kand. ist. nauk (Politics of the Soviet state regarding the Protestant churches in Ukraine (mid 40–70s of the twentieth century): dissertation. is sciences)', Poltava, 298 s.
9. Vojnalovych, V., 2005. 'Partijno–derzhavna polityka shhodo religii' ta religijnyh instytucij v Ukraini v 1940–1960–h rokah: politychnyj dyskurs (Party and State Policy on Religion and Religious Institutions in Ukraine in the 1940–1960s: Political Discourse)', K.: *Svitogljad*, 741 s.
10. Gordijchuk, SO., 2013. 'Virnyky–protestanty Zakarpattja pid totalitarnym presom (druga polovyna 1940–h – 1960–ti rr.) (Protestant believers of Transcarpathia under a totalitarian press (the second half of the 1940's – 1960's))', *Aktual'ni problemy vitchyznanoi' ta vsesvitn'oi istorii'*. *Zbirnyk naukovykh prac' RDGU*, Vyp.24, s.162–170.
11. Grushova, TV., 2000. 'Radjans'ka derzhava ta sekta p'jatydesjatykiv v Ukraini (pochatok 1920–h – 1991 rr.): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 (The Soviet State and the Sect of Pentecostals in Ukraine (the beginning of the 1920s – 1991): Diss. ... Candidate. is Sciences: 07.00.01)', Zaporizhzhja, 260 s.
12. Gul'ko, O., 2002. 'Svidky Jegovy – sybirs'kyj marshrut (Jehovah's Witnesses – The Siberian Route)', L'viv: *TOV Favoryt*, 204 s.
13. Danilova, IJu., 2010. 'Protestants'ki religijni organizacii' v Ukraini u povojennyj period (1945–1955 rr.): struktura, dijaj'nist' ta stosunky z vladoju: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 (Protestant religious organizations in Ukraine in the post-war period (1945–1955): structure, activity and relations with the authorities: diss. ... Candidate is Sciences: 07.00.01)', Vinnycja, 230 s.
14. Dovganych, O., Hlanta, O., 1999. 'U zhornah stalins'kyh represij: Z istorii' likvidacii' greko–katolyc'koi' cerkvy ta i'i' vozz'jednannya z RPC, peresliduvannya inshyh religijnyh gromad u 40–50–h rr. XX st. (In the millstones of Stalinist repression: From the history of the liquidation of the Greek Catholic Church and its reunion with the ROC, the persecution of other religious communities in the 40's and 50's of the XX century)', Uzhgorod: *Karpaty–G'razhda*, 126 s.
15. Zin'ko, IJu., 2016. 'Derzhavna polityka radjans'koi' vlady shhodo protestants'kyh religijnyh organizacij Ukraini u pershe povojenne desjatlittja XX st. (State policy of Soviet power towards the Protestant religious organizations of Ukraine in the first post-war decade of the twentieth century)', *Naukovi zapysky Vinnyc'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu im. M. Kocjubyns'kogo. Serija: Istorija*, Vyp.24, s.112–117.
16. Zin'ko, JuA., 2001. 'Polityka radjans'koi' vlady shhodo protestants'kyh religijnyh gromad u dokumentah derzhavnogo arhivu Vinnyc'koi' oblasti (The policy of Soviet power towards Protestant religious communities in the documents of the State Archives of Vinnytsia region)', *Naukovi zapysky Vinnyc'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu im. M. Kocjubyns'kogo. Serija: Istorija*, Vyp.3, s.256–260.
17. Zin'ko, JuA., 2000. 'Hrystyjans'ka pizn'oprotestants'ka cerkva Ukraini v radjans'ku dobu. Istoriografichnyj narys (Christian Late Protestant Church of Ukraine in the Soviet era. Historiographical
- essay)', *Naukovi zapysky Vinnyc'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu im. M. Kocjubyns'kogo*, Vyp.2, c.249–254.
18. 'Istorija religii' v Ukraini: u 10–ty t. (The history of religion in Ukraine: in 10 t.), 2008. Za red. prof. P. Jaroc'kogo. Vyd. 2–ge, utochnene i dopovnene, Kyi'v–Drogobych: *Iydavec' Surma S.*, T.6, 632 s.
19. Kapitan, LI., 2013. 'Etnokul'turnyj rozvytok Zakarpattja u konteksti radjanizacii' kraju, 1944–1964 rr. (Ethnocultural development of Transcarpathia in the context of sovietization of the land, 1944–1964)', K.: *Iydavnyctvo «Varta»*, 583 s.
20. Katunina, OV., 2006. 'Polityka partii' ta radjans'kogo urjadu u vidnosnenni religijnyh kul'tiv u 40–60–ti roky XX stolittja (na materialah Krymu): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 (The policy of the party and the Soviet government in relation to religious worship in the 40's and 60's of the twentieth century (on materials of the Crimea): diss. ... Candidate is Sciences: 07.00.01)', Simferopol', 237 s.
21. Lahno, O., 2009. 'Cerkovna opozycja Jevangel's'kyh hrystyjan–baptystiv v Ukraini (1940–1980–ti roky): monografija (Church opposition of the Evangelical Baptist Christians in Ukraine (1940–1980s): monograph)', Poltava, 288 s.
22. Leshko, OV., 2008. 'Protestants'ki gromady Zakarpattja 1945–1991 rr.: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 (Protestant communities of Transcarpathia from 1945–1991: diss. ... Candidate is Sciences: 07.00.01)', Uzhgorod, 256 s.
23. Ljubashhenko, V., 2007. 'Polityka sovjets'kogo rezhymu stosovno protestantiv: jurydychni обмеzhennja, represii', deportacija (The policy of the Soviet regime with regard to Protestants: legal restrictions, repressions, deportation)', *Ukrai'na–Pol'shha: istorychna spadshhyna i suspil'na svidomist' / vidp. red.: M. I. Lytvyn*, L'viv: In-t ukrai'noznavstva im. I. Kryp'jakevycha NANU, Vyp.2, s.227–238.
24. Ljubashhenko, VI., 2011. 'Protestanty v Ukraini: naslidky polityky «derzhavnogo ateiz'mu» (Protestants in Ukraine: Consequences of the policy of "state atheism")', *Naukovi pracj istorychnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu*, Vyp. XXX, s.176–183.
25. Marynchenk, GM., 2013. 'Vidnosyny radjans'koi' vlady ta cerkvy v Pivdennij Ukraini (druga polovyna 40–h – seredyna 60–h rokiv XX stolittja): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 (Relations of the Soviet Government and the Church in Southern Ukraine (the second half of the 40's – the middle of the 60's of the XX century): author's abstract. dis ... Candidate is Sciences: 07.00.01)', Mykolai'v, 20 s.
26. Morenchuk, AA., 2009. 'Cerkovno–religijne zhyttja v Ukraini v 1953–1964 rokah (na materialah zahidnyh oblastej): monografija (Religious and religious life in Ukraine in 1953–1964 (on materials of western regions): monograph)', Luc'k: *Volyn. nac. un–t im. Lesi Ukrai'ny*, 196 s.
27. Nikolajev, IJe., Marynchenko, GM., 2015. 'Svidky Jegovy v Ukraini: vid stanovlennja do peresliduvannya u povojennyj period (Jehovah's Witnesses in Ukraine: from becoming to persecution in the post-war period)', *Naukovyj visnyk Mykolai'vs'kogo nacional'nogo universytetu im. V. O. Suhomlyns'kogo. Serija: Istorichni nauky*, №1, s.55–59.
28. Nikolajenko, V., 2010. 'Metody i zasoby borot'by z religijnymy gromadamy protestantiv u 50–60–i rr. XX st. v Ukraini (Methods and means of combating the religious communities of Protestants in the 50's and 60's of the twentieth century. in Ukraine)', *Ukrai'ns'ke religijeznavstvo*, №54, s.166–174.
29. Petrov, S., 2015. 'Ogljad istoriografii' polityky v SRSR shhodo jevangel's'kyh cerkov u 1940–1960–i rr. (An overview of the historiography of politics in the USSR concerning evangelical churches in the 1940–1960s.)', *Shid*, №1, s.87–96.
30. Salamaha, IV., 2011. 'Zasnuvannya ta dijaj'nist' jevangel's'kyh hrystyjan p'jatydesjatykiv–sionistiv v Ukraini (1920–1950–ti rr.) (Establishment and activities of Evangelical Christians of Pentecostal Zionists in Ukraine (1920–1950's))', *Naukovi pracj istorychnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu*, Vyp. XXXI, s.262–265.
31. Sotnyk, OM., 2000. 'Protestantyzm na Sumshhyni: (korotkyj istorychnyj narys) (Protestantism in Sumy region: (short historical essay))', Sumy: *Kozac'kyj val*, 84 s.
32. Stoc'kyj, JaV., 2009. 'Konfesijni transformacii' u zahidnyh oblastjah Ukraini (Galyc'kyj region) v konteksti derzhavno–religijnoi' polityky u 1944–1964 rr.: dys. ... d–ra ist. nauk: 09.00.11 (Confessional Transformations in the Western Regions of Ukraine (Galician Region) in the Context of State–Religious Policy in 1944–1964. Diss. ... Dr. East. Sciences: 09.00.11)', K., 431 s.
33. Fostij, IP., Pidlubnyj, VM., 2007. 'Represii' proty duhovnosti i duhovenstva v 1940–1985 rokah (Repressions against spirituality and clergy in 1940–1985)', *Reabilitovani istorijetu. Chernivec'ka oblast' / Gol. red. I. P. Fostij*, Chernivci: ChOD, Kn.1, s.121–136.

Dovbnia O. A., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kramatorsk), olga.dov.2003@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2382-4160>

Modern domestic historiography of the repressive policy of the Soviet State regarding the Protestant denominations in the Ukrainian SSR, 1944–1964

In the paper the current state of study by Ukrainian historians the repressive policy of the Communist–Soviet regime regarding the Protestant denominations in the Soviet Ukraine in 1944–1964 is analyzed. It is established that the following aspects are in the center of attention of the domestic researchers: legislative framework regulating activity of religious communities in the Soviet Ukraine; the ways of cooperation of Soviet and Party authorities with judicial and law enforcement structures that ensured the implementation of the state policy regarding of religious communities in the Soviet Ukraine; the regional peculiarities of the anti-religious policy in 1944–1964 years. Moreover, it is established, that domestic historians have analyzed the causes, forms, consequences of implementing the repressive policy of the Soviet state regarding the protestant denominations of the Ukrainian SSR in 1944–1964 years.

Keywords: Communist–Soviet regime, punitive measures, deportation, Protestant community, Jehovah's Witnesses, Baptists, Seventh-day Adventists, Pentecostals, Reformat Church.

* * *

УДК 94(477)«1960»:343.193

Лазуренко О. Г.,
здобувачка кафедри історії та культури України,
Переяслав–Хмельницький державний
педагогічний університет ім. Григорія Сковороди
(Україна, Переяслав–Хмельницький),
olenalazurenko@ukr.net

**ОСОБЛИВОСТІ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СУДОЧИНСТВА
НА ЧЕРКАЩИНІ В ПЕРІОД ВІДЛИГИ**

Здійснена спроба оцінити особливості процесів, пов'язаних із лібералізацією системи судочинства в Українській РСР наприкінці 1950–х – початку 1960–х рр. XX ст. на прикладі Черкаської області. Акцентовується увага на координації зусиль в напрямку боротьби зі злочинністю в добу відлиги міліції, прокуратури та суду. Подається інформація про активну роботу у боротьбі з правопорушеннями народних судів. Окремим блоком подається інформація про особливості діяльності такого органу громадському впливу як товариський суд та координацію їх роботи з народними судами в цілому, та зокрема, з народними суддями. Подається інформація про створення в період відлиги такої форми громадського впливу, як міські товариські суди батьківської честі. Доводиться, що радянська політична система кінця 50-х – першої половини 60-х рр. XX ст. почала активно поширювати, розвивати і контролювати діяльність органів громадського впливу. Не була осторонь цих процесів і новостворена (у 1954 р.) Черкаська область.

Ключові слова: громадськість, закон, злочинність, народні суди, порядок, положення, правопорушення, суд, товариські суди, указ.

Судова система Черкаської області в роки «хрущовської відлиги» функціонувала під знаком невідмінного виконання постанов і рішень партійно–радянського керівництва направлених на посилення боротьби із злочинністю та надання створеним на місцях органам громадського впливу певних правосудних функцій. У вітчизняній історії нині це трактується як лібералізація системи судочинства.

Діяльність в добу відлиги органів громадського впливу та їх роль у боротьбі із злочинністю широко представлено у розвідках початку–середини 1960–х років таких дослідників, як А. Варшавський [2], Г. Ліненбург та Н. Леонова [10], О. Лапай [8], О. Островський [12], І. Серета, М. Магарін, Ю. Червоний [14], М. Чередніченко [16]. Правові основи діяльності товариських судів досліджував у 1980–х роках А. Дзера

[7]. Натомість в сучасній українській історіографії ця тема є малодослідженою, лише побіжно окремі елементи лібералізації системи судочинства згадуються у підручниках з історії держави і права, історії України. Окремі фрагменти піднятої нами проблеми згадуються у роботах В. Боковні [1], І. Леся [9], О. Махині [11].

Мета статті – поглянути з історичної точки зору на стан судової системи у Черкаській області, з акцентуванням особливої уваги на діяльність та співпрацю народних та товариських судів наприкінці 50–х – на початку 60–х рр. XX ст. (тобто в період лібералізації системи судочинства доби відлиги) за матеріалами виявленими в Державному архіві Черкаської області, та які вперше вводяться до наукового обігу.

Завдання дослідження. Відповідно до мети, поставленні наступні завдання, зокрема: зробити спробу охарактеризувати стан боротьби зі злочинністю в Українській РСР наприкінці 1950–х – на початку 1960–х рр. XX ст. на прикладі Черкаської області; показати процес створення та діяльності товариських судів на Черкащині; розкрити консультативно–правову і просвітницьку роль народних суддів у навчанні членів товариських судів; розкрити важливість координації зусиль в напрямку боротьби зі злочинністю в добу відлиги міліції, прокуратури та суду; проаналізувати демократизацію роботи по боротьбі з правопорушеннями народних судів.

На Черкащині, у загальному руслі тогочасної політичної системи, велась активна робота по виконанню рішень і настанов XXI з'їзду КПРС, постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 2 березня 1959 р., закритого листа ЦК КПРС від 5 листопада 1959 р., постанови ЦК КП України від 18 листопада 1959 р. та постанови ЦК КП України від 13 жовтня 1961 р. «Про заходи по посиленню боротьби з проявами злочинності в окремих районах і містах Української РСР» [5, с. 96; 3, арк. 10]. В даному контексті, суди Черкаської області посилили роботу із залучення громадськості до боротьби зі злочинністю і порушеннями громадського порядку. Ще 15 серпня 1961 р. Указом Президії Верховної Ради Української РСР було затверджене «Положення про товариські суди Української РСР» [13, с. 730–735]. Запровадження товариських судів, та широке залучення громадськості до їх роботи, стало суттєвою допомогою на місцях (підприємствах, організаціях, колгоспах, тощо) у боротьбі зі злочинними проявами і, безумовно, було досить позитивним елементом лібералізації системи судочинства.

Наприклад, у листі від 28 лютого 1962 р. на той час під грифом «таємно», в.о. голови Черкаського обласного суду І. Тетері секретарю Черкаського обкому КП України Л. Найдеку Черкаський обласний суд, вивчивши практику народних судів області по застосуванню Указу Президії Верховної Ради УРСР від 12 червня 1961 р. «Про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно–корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя», повідомлялось, що народні суди області проводили відповідну роботу направлену на боротьбу з «дармоїдами» і п'яницями. За період з 28 лютого 1961 р. по 01 лютого 1962 р. народними судами Черкаської області було розглянуто 89 матеріалів, по яких було притягнуто до відповідальності 90 осіб, в тому числі по ст.1 Указу – 37 осіб, по ст.2 Указу – 1 особа, по ст.9 Указу – 53 особи [3, арк. 1].